

EDAM Tartışma Kâğıtları Serisi 2013/14

**İRAN İLE NÜKLEER MÜZAKERELER : TÜRKİYE
AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME**

Prof. Dr. Mustafa Kibaroğlu

Okan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

25 Kasım 2013

"Tarihi Anlaşma" Özünde "Tahran Deklarasyonu" ile Aynı

İran ile P5+1 ülkeleri arasında uzun yıllardır süren müzakerelerde önemli bir aşamaya gelindi ve önümüzdeki 6 ay boyunca geçerli olacak bir anlaşmaya varıldı. Anlaşma uyarınca, İran, oldukça ileri seviyeye varmış olan nükleer kapasitesinde özellikle, Batılı ülkeler nezdinde nükleer silah yapabileceği yönünde endişelere sebebiyet veren uranyum zenginleştirme ve plütonyum ayrıştırma yeteneklerini geliştirmesine olanak veren tesislerinde çalışmalarını durdurmayı kabul etti. Bunun karşılığında Batılı ülkeler özellikle İran'ın petrol ihracatı gelirleri üzerindeki mali kısıtlamaları aşamalı olarak kaldırmayı kabul ettiler.

Anlaşma ile İran yüzde 20 oranında zenginleştirmiş olduğu uranyumu, doğal uranyum ile karıştırarak tekrar çok düşük seviyelere indirgemeyi kabul etti. Böylece İran, nükleer silah yapmak yolunda önemli bir aşama olan uranyum zenginleştirme çalışmalarını sadece barışçıl amaçlı enerji üretiminde hafif su reaktörlerinde yakıt olarak kullanılan yüzde 3-5 civarında zenginleştirilmiş uranyum stokuna sahip olmak ile sınırlamış olacak. Diğer taraftan Arak'ta kurulmakta olan 40 MW gücündeki ağır su reaktörünün inşasını durdurmayı da kabul etmek suretiyle, bu reaktörün üretime geçmesi durumunda zamanla kullanılmış yakıtı içinde oluşacak ve nükleer silah yapımında gerekli diğer bir madde olan plütonyumun da üretilmeyeceği güvencesini sağlamış oldu.

Varılan anlaşma, Ortadoğu bölgesinde çok ciddi sonuçları olabilecek bir büyük çaplı bir krizin hatta çatışma olasılığının en azından ertelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak bu anlaşma ile İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunların tümüyle çözüldüğünü düşünmek yanıltıcı olur. Tedbirli bir iyimserlik içinde olmak ve şimdilik 6 ay için geçerli olacak bu anlaşma ile tarafların sorunun özüne yönelik esas konular üzerinde de anlaşmaya varmalarını sağlayacak güveni karşılıklı olarak tesis etmek yönünde samimi çaba göstermeleri gerekmektedir.

İran ile Batılı ülkeler arasında sorun teşkil eden konuların başında İran'ın Kasım 2003'te imzalamayı kabul ettiği ancak o tarihten bu yana Meclis'inden geçirip onaylama yönünde en ufak bir girişimde bulunmadığı Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) denetlemelerini daha etkin hale getiren "Ek Protokol"ü tümüyle benimsememesi gelmektedir.

Ağustos 2002'de İranlı muhalifler, Washington'da yaptıkları basın toplantısında İran'ın Natanz bölgesinde geniş çaplı bir uranyum zenginleştirme tesisini gizli bir şekilde kurmakta olduğunu açıklamıştı. Bunun üzerine harekete geçen dönemin IAEA Direktörü Muhammed El Baradei, İranlı yetkililerle yaptığı görüşmeler sonrasında Haziran 2003'te bir açıklama yapmıştı. Bu açıklamada İran'ın uluslararası antlaşmalardan doğan haklarını kullanmasının yanısıra, niyetleri bakımından şüphe uyandıracak faaliyetlerde bulunmadığının doğrulanabilmesi amacıyla etkin denetlemelere imkân veren Ek Protokol'ü 31 Ekim 2003 tarihine kadar imzalamasını şart koşmuştu. Aksi takdirde İran'ın dosyasının bu ülkeye yaptırımların kararını alabilecek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne havale edileceğini belirtmişti.

Sürenin dolmasına günler kala İran'ı ziyaret eden İngiliz, Fransız ve Alman dışişleri bakanları ile Tahran'da yaptıkları temaslar sonrasında İran'ın nükleer faaliyetlerini askıya alan ve Ek Protokol yürürlükteymiş gibi IAEA'nın denetlemelerine imkân veren bir anlaşmaya varmışlardı. Söz konusu

anlaşmaya varıldığı dönemde "Avrupa 3'lüsü" olarak bilinen grupla müzakereleri yürüten İranlı devlet yetkililerin başında Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hasan Ruhani bulunmaktaydı. Bugün İran Cumhurbaşkanı olan Ruhani ile aynı Batılı ülkelerin yeniden bir anlaşmaya varmış olması bu sebeple beklenmedik bir durum değil. Bununla birlikte aradan geçen 10 yıllık süre içinde İran'ın nükleer alandaki yeteneklerini kat be kat arttırmış olduğunu da akılda tutmak gerekir. P5+1 ülkeleri ile varılan anlaşmanın kalıcı olması bakımından Ruhani kabinesinin bu aşamada yapması gereken, on yıl önce Ek Protokol'ü imzalamış olan Hatemi kabinesinin bir mensubu olarak, söz konusu belgenin İran Meclis'i tarafından onaylanması suretiyle yürürlüğe girmesini sağlamaktır.

Ek Protokol, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na (NPT) "Nükleer Silah Sahibi Olmayan Devlet" statüsü ile taraf olan ülkelerin, sınırları dâhilindeki herhangi bir tesise IAEA denetçilerinin sürpriz ziyaretler ile girmelerine, topraktan, havadan, sudan numuneler almalarına ve uygun gördükleri kişilerle görüşmeler yaparak beyan edilen barışçıl nükleer faaliyetler dışında gizli başka faaliyetler olup olmadığını kesin bir şekilde tespit etme imkân vermektedir. İmzaya açıldığı 1998 yılından bu yana nükleer alandaki faaliyetleri konusunda açıklık sağlamak ve güven telkin etmek isteyen Türkiye dâhil 120'den fazla ülke tarafından Ek Protokol imzalanmış ve kendi parlamentolarında onaylanarak bu ülkeler için yürürlüğe girmiştir. IAEA'nın yayınlandığı raporlarda denetlemede bulunamadığı tesisler ve görüşme yapamadığı uzmanlar olması, İran'ın nükleer silah yapmadığı yönünde bir beyanda bulunmasına engel olmaktadır. Bu sorun İran'ın Ek Protokol'ü onaylaması durumunda ortadan kalkmış olacaktır.

Ancak, İran'ın nükleer alandaki niyetleri konusunda şüphe uyandıran faaliyetleri uranyum zenginleştirilmesi ile sınırlı değildir. Tahran'ın 40 km kadar güneydoğusunda bulunan Perçin askeri üssünde uzun süredir konvansiyonel patlayıcılarla nükleer başlık geliştirme çalışmaları yapıldığı yönünde güçlü iddialar bulunmaktadır. Perçin'in nükleer tesis olmaması sebebiyle denetlemelere açılmasının gerekmediğini söyleyen İranlı yetkililere karşın Batılı devletler tesisin tümünün IAEA denetimine tabi tutulması gerektiğini öne sürmektedir. Ek Protokol onaylandığı takdirde bu yönde bir tartışmaya gerek kalmaksızın IAEA yetkilileri ihtiyaç duydukları zaman tesisleri denetleyebileceklerdir.

Batılı ülkelerin kapsamlı denetlemeler yapılması yönünde gelmesi muhtemel taleplerine İran'ın nasıl karşılık vereceği, bugün için varılmış olan "tarihi anlaşmanın" ne kadar kalıcı olabileceği yönünde önemli ipuçları verecektir. Perçin'deki dört ayrı bölgenin tümüyle denetlenmesi talepleri İran'da halk arasında ve muhalefet kanadında ciddi karşı çıkışlara sebep olabilir. İranlı yetkililerin konuya önceden olduğu gibi "ulusal onur" açısından yaklaşmaları durumunda görüşmelerde daha ileri aşamaya gidilmesinin önü tıkanabilir ve hatta varılan bugünkü seviyeden de geri gidilmesi söz konusu olabilir. Bu konu anlaşmanın geleceği bakımından riskli bir durum yaratmaktadır.

Anlaşma bölge ülkeleri tarafından farklı şekilde değerlendirilecektir. İsrail öteden beri İran'ın diplomasi yoluyla nükleer silah yapmak yönündeki niyetlerini gizleyebildiğini, bu amacına ulaşmak için yapması gereken faaliyetleri için gerekli zamanı kazandığını, günü gelince NPT 'den ayrılarak nükleer silah geliştirme yoluna gideceğini iddia etmektedir. Varılan anlaşmaya yaklaşımında da bu görüş hâkimdir ve anlaşmayı kesin bir dille "çok kötü" bir anlaşma olarak nitelendirmektedir.

İran'ın nükleer silah geliştirebilecek kapasiteyi elde etmesinden en büyük endişeyi duyanların başında Körfez bölgesindeki Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkeler gelmektedir. Bir süredir İran'ın nükleer alandaki gelişmelerini dengelemek yönünde adım atan bu ülkeler de nükleer tesisler kurmak ya da benzeri işbirliği anlaşmaları yapmak yoluna gitmeye başlamışlardır. Varılan anlaşmanın yürürlükte kalacağı süre boyunca İran'ın nükleer silah geliştirmesi olasılığının çok aza indirilmiş olması bu ülkeler bakımından rahatlatıcı bir gelişme olarak görülebilir.

Ancak, bugüne kadar geliştirmiş olduğu kapasite, şartlar oluştuğunda bir yıl kadar bir süre içinde İran'a nükleer silah üretebilecek altyapıyı sağlamıştır. Ayrıca, Ek Protokol, İran Meclisi tarafından onaylanmadığı takdirde bu ülkede yapılacak denetlemelerin İranlı yetkililerin izin verdikleri ölçüde yapılabilecek olması, orta ve uzun vadede İran'ın niyetleri ve yetenekleri sebebiyle duyulan kuşkuvarın tümüyle ortadan kalkmasına olanak vermeyecektir. Dolayısıyla "kötü durum senaryoları" kapsamında Körfez bölgesindeki ülkeler, İran ile yapılan anlaşmanın zaman içinde bozulabileceği olasılığını güçlü bir şekilde hesaba katarak anlaşmadan önceki tutumlarında fazla bir gevşemeye fırsat vermeyeceklerdir.

Türkiye açısından İran'ın nükleer kapasitesindeki gelişmelerin seviyesi hep önem arz etmiştir. Türkiye İran'ın uluslararası anlaşmalardan doğan haklarını kullanması gerektiğini vurgulamakla beraber, sorumluluklarını da yerine getirmesi konusuna duyarlı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. İran'ın uluslararası alanda ciddi baskılar altına girdiği yıllarda soruna çözüm bulmak amacıyla önemli girişimlerde bulunmuş olan Türkiye ve Brezilya'nın katkılarıyla 17 Mayıs 2010 tarihinde Tahran'da bir "Deklarasyon" yayınlanmıştır. Özü itibarıyla değerlendirildiğinde P5+1 ülkeleri ile İran arasında varılan anlaşma, Türkiye, Brezilya, İran üçlüsü tarafından varılan anlaşma ile büyük benzerlikler göstermektedir.

Tahran Deklarasyonu ile de, İran'ın yüzde 20 oranında uranyum zenginleştirmesinden doğan endişelerin giderilmesine yönelik önlemler alması, faaliyetlerinden şüphe duyulan bazı tesislerde denetlemeler yapılmasının önünün açılması söz konusu idi. O zaman da Başkan Obama tarafından, bugünkü anlaşma için de geçerli olan 6 aylık deneme süresinin Tahran Deklarasyonu'na sağlanması görüşüne, dönemin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton karşı çıkmıştı. Bunun etkisi ile ABD yönetimi olumsuz tavır almış ve bu, deklarasyonun sonuçsuz kalmasına sebep olmuştu. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin bugün varılan anlaşmaya olumlu yaklaşması gerekmektedir.

Ancak, zaman içinde anlaşma hükümlerinin uygulanamaz olması ya da yaşanacak başka sorunların bu anlaşmanın uygulanmasına olumsuz etki yapması sebebiyle İran'ın yeniden nükleer faaliyetlerini ileri aşamalara götürmesi Türkiye bakımından hesaba katılması gereken bir olasılıktır. İran nükleer silah geliştirdiği takdirde bundan en olumsuz etkilenecek ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Çünkü son 400 yıldır barış içinde yaşayan iki ülke arasındaki denge nükleer silahlara sahip olması durumunda İran'ın lehine bozulabilir. Bu durumu dengelemek için Türkiye'nin de kendi nükleer silahını geliştirme yoluna gidebileceği endişesi ile Batılı devletler son 50 yılda olduğu gibi, Türkiye'nin salt barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji alanında kazanımlar elde etme çabalarından kuşku duymaya ve engellemeye çalışmaya devam etmeleri söz konusu olacaktır. Bu durumun Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet etmeyen bir gelişme olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.